

DE ZONWEG

NUMMER 1 · JANUARI 2000 · f 8,50

SPECIAL ARMENIË

De kracht van cultuur

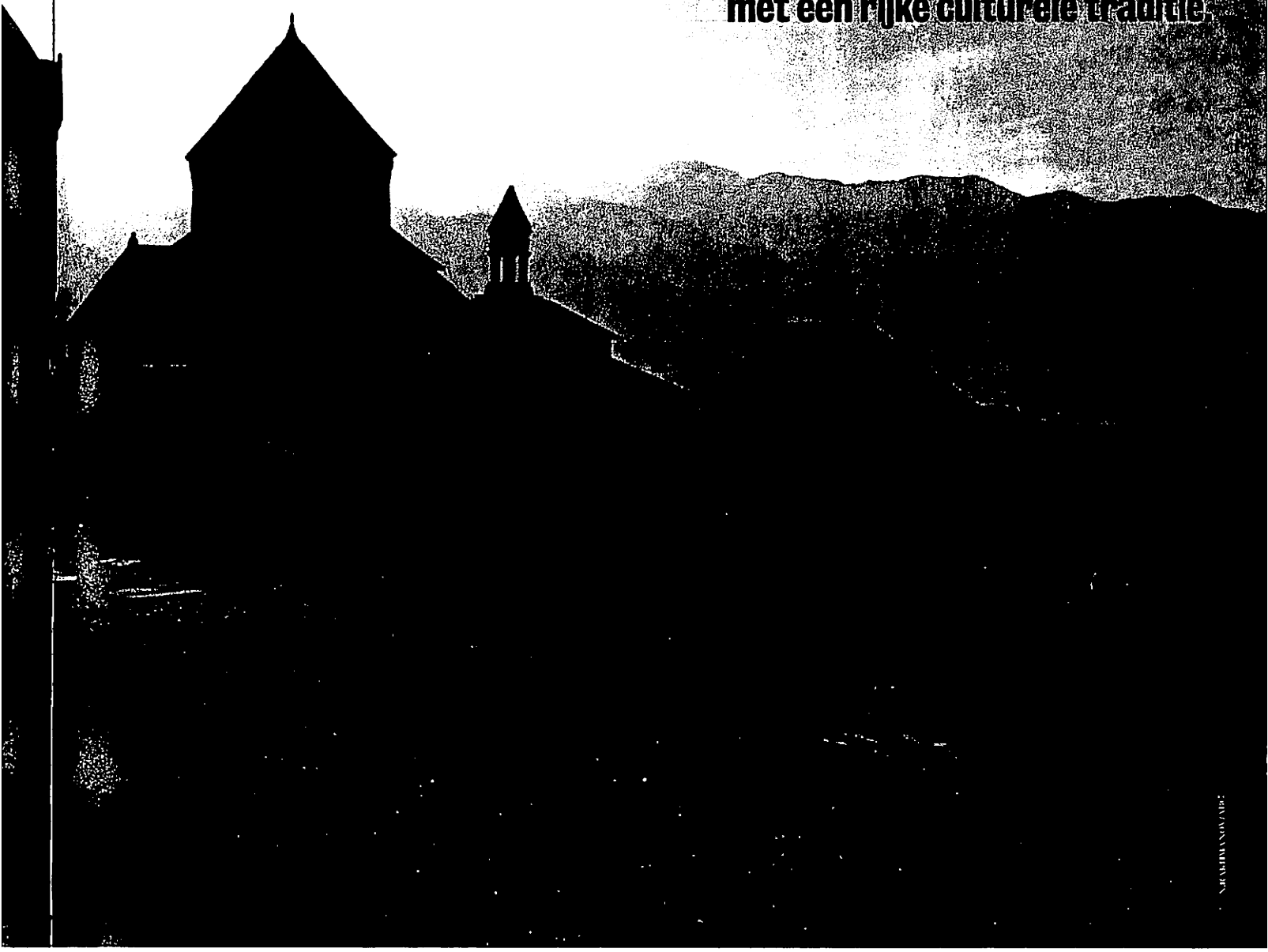

**DE STRIJD TEGEN
BAYWATCH-BLOOT
Jongeren-tv in Azië**

SCHIMMENSPEL
Gandhi, Mobutu
en Soekarno
nemen de eeuw door

De kracht van cultuur

God heeft het gelovige Armeense volk danig op de proef gesteld, speciaal deze eeuw. Genocide, een zware aardbeving, economische malaise na de val van de Sovjet-Unie, een bloedige oorlog om de enclave Karabach, en onlangs nog een poging tot staatsgreep. Wat houdt de Armeniërs op de been? Stan Termeer reisde af naar het openluchtmuseum aan de voet van de Kaukasus en vond een trots volk met een rijke culturele traditie.

‘WAT KOMT U HIER DOEN?’ BIJ HET horen van de auto snelt pater Minass Minassian zijn huis uit. Gasten, die heeft-ie lang niet gezien hier bij het klooster van Hagartsin. Een voor een maakt hij de deuren van de twee kerken en de refter open. Met het strijklicht dat door de dakkoepel naar binnen valt, daalt de serene sfeer van de eeuwen-

oude gebouwen op ons neer. ‘Kijkt u maar rond,’ zegt hij quasi-onverschillig en loopt naar buiten. Echt beheersen kan hij zich echter niet. Enkele minuten later staat hij al weer binnen om me, in gebrekkig Frans, in te wijden in de geheimen van de Armeense kerken.

Minassian woont hier met zijn vrouw in de bergen, een half uur rijden van het stadje Dilijan. De bosrijke omgeving van dit kuuroord trok altijd veel toeristen en sanatoriumbezoekers. De sovjets bouwden er luxe vakantieoord voor hun filmers en componisten. Dmitri Shostakovich deed hier inspiratie op, en ook Benjamin Britten, die op goede voet stond met de leiders in Moskou.

Maar nu het sovjetimperium is gevallen en Armenië sinds 1991 een trotse maar straatarme onafhankelijke republiek is, trekt Dilijan weinig bezoekers meer. Armeniërs en Russen hebben geen geld voor toeristische uitstapjes. En westerse toeristen weten het kleine land in de Kaukasus nog maar mondjesmaat te vinden.

Ook pater Minassian heeft het niet druk. Zeventig jaar communisme liet zijn atheïstische sporen na. Trouw draagt hij elke dag de mis op, maar zonder kerkgangers. Die komen alleen om zich te laten dopen of om te trouwen. Verder geloven zij het wel.

Vijf jaar geleden kwam Minassian vanuit Syrië naar deze plek. Daarvoor was er geen priester. De sovjets gebruikten het klooster als opslagplaats. Zij verboden de Armeens Apostolische Kerk niet, maar daarmee was dan ook alles gezegd.

De pater haalt zijn schouders op, in een gebaar van berusting. Hij neemt me mee naar de achterkant van de kerk. Daar, die kapotte graven, dat hebben de moslims op hun geweten. En die kogelgaten in de muur, die schoten de communisten erin. Gewoon, om te oefenen. Hij wil maar zeggen, de Armeniërs zijn wel wat gewend.

En inderdaad, de loodzware geschiedenis van dit volk is haast overal voelbaar. Zo'n drieduizend jaar geleden vestigden de eerste Armeniërs zich op dit kruispunt van Oost en West. Menige botsing vond er plaats. Grieken, Perzen, Arabieren, Mongolen, Turken en Russen – allemaal kwamen ze voorbij en vochten er, vaak over de hoofden van de Armeniërs heen, hun oorlogen uit. Gedurende deze

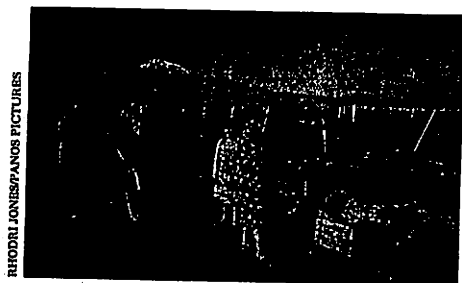
tumultueuze historie bleef één instituut steeds overeind: de Armeens Apostolische Kerk, de ruggengraat van het Armeense volk. Als eerste natie ter wereld bekeerde Armenië zich in het jaar 301 tot het christendom. Het tastbare resultaat zijn de honderden stokoude kerken en kloosters verspreid over de bergen en dalen. Een openluchtmuseum, noemen Armeniërs hun land. Zelfs de meest verstokte atheïst respecteert de kerk als nationaal instituut.

Derderangs burgers

God heeft de Armeense christenen echter danig op de proef gesteld, speciaal deze eeuw. Tot de Eerste Wereldoorlog waren grote delen van het huidige Oost-Turkije Armeens. De Armeense christenen maakten er deel uit van het Ottomaanse Rijk, samen met de islamitische Koerden en Turken. Handelaren, zakenlieden en ambachtslui waren het. Aanjagers van de economie, maar voor de Turken derderangs burgers. In een uiterste poging het uiteenvallende Ottomaanse Rijk te redden besloot Abdul Hamid II, de laatste Turkse sultan, tot islamisering van het gebied. Na decennia van achterstelling, pesterijen en pogroms kwam in 1915, tijdens de Eerste Wereldoorlog, voor de Armeniërs de apocalyps. De Jong-Turken, die de sultan hadden afgezet, besloten de Armeense kwestie in één keer op te lossen door het hele volk uit te roeien. Naar schatting 1,5 miljoen Armeniërs werden gedeporteerd en onderweg afgeslacht. De twintigste eeuw had zijn eerste genocide. Voor de *Endlösung* van het ‘jodenvraagstuk’ greep Hitler dankbaar terug op de Turkse ervaring met de ‘Armeense kwestie’.

Het gebied dat het huidige Armenië beslaat, behoorde tijdens de genocide al tot Rusland. Na het einde van de Eerste Wereldoorlog, in 1918, bedeede de internationale gemeenschap de Armeniërs met een eigen republiek. Deze wist slechts twee jaar stand te houden tegen de voortdurende Turkse aanvallen. In 1920 trad Armenië toe tot de Unie van Socialistische Sovjet-Republieken.

Tegen een heuvel, midden in de hoofdstad Jerevan, ligt een witstenen trappencomplex geplakt. De Cascade, product van grootschalige sovjetarchitectuur, megalomaan maar mooi in zijn grootsheid. Honderden trap treden, aan beide kanten, met daar tussenin om de vijftig meter een terras waar rode parasols en witte tafeltjes en stoelen op klanten wachten. In de warme avondzon is de tocht naar boven een hele klim. De inspanning wordt echter ruimschoots beloond. Beneden ligt Jerevan, woonplaats van ruim een miljoen Armeniërs. Een derde van de bevolking woont in deze, op het eerste oog, verwarrende stad. De brede boulevards, omzoomd met platanen en eiken, de vele plantsoenen met terrasjes en maar liefst 2.750 fonteinen

RHODRI JONES/PANOS PICTURES

J.C. TORDAPANOS PICTURES

RHODRI JONES/PANOS PICTURES

– een geschenk van de sovjets bij het even-zoveel-jarige bestaan van de stad –, het doet me aan de Franse hoofdstad denken. Maar nee, dit is toch meer het Midden-Oosten. 's Zomers is het hier snikheet en nu, in het najaar, aangenaam warm. Het leven speelt zich grotendeels op straat af. Overal staan mensen fruit, huishoudelijke prullaria en cassettebandjes te verkopen. De muziek die uit de geluidsboxen schalt roept oosterse sferen op, evenals de ornamenten waarmee de, uit roze steen opgetrokken, gebouwen versierd zijn. Halfkapotte auto's zoeken toeterend hun weg en negeren ieder stoplicht.

En dan, op de volgende straathoek dringt de voormalige Sovjet-Unie zich op. Grijsgrauw beton, dat in hoeveelheid aanzwelt naar mate het centrum verder verlaten wordt. Soldaten met petten als pannenkoeken, oude vrouwtjes in loden jassen en maffiose typen in zwartleren jacks beheersen het straatbeeld. De geur van slechte autobrandstof.

Toch is het niet het uitzicht op deze metropool dat hier, vanaf de Cascade-trappen, de adem doet stokken. Het is de berg Ararat die de aandacht opeist. Twee besneeuwde toppen, een grote en een kleintje, waken over stad en land. De ondergaande zon stemt melancholisch, zoals de aanblik van de Ararat bij iedere Armeniër een mengeling van nostalgie en frustratie oproept. Sinds de volkerenmoord van 1915 ligt de vijfduizend meter hoge berg op Turks grondgebied. In het verloren land. Daarmee werd deze bijbelse berg – de Armeniërs zijn er heilig van overtuigd dat de Ark van Noach op zijn flanken rust – hét symbool van het beloofde land.

Hoger op de Cascade-trappen verdwijnt de melancholie als sneeuw voor de zon. Witstenen platen liggen gebroken op de modderige grond, ijzeren beschotting steekt uit de ruw gestorte fundering, een hijskraan staat werkloos weg te roesten. Op 20 september 1991 kozen de Armeniërs in een referendum massaal voor onafhankelijkheid van de Sovjet-Unie. Toen de volgende morgen de bouwvakkers, sommigen nog licht beschonken van het feestvieren, hier op de werkplek aankwamen – zo stel ik me voor – was het hek gesloten. De Russische ingenieurs en architecten waren hals over kop naar Moskou vertrokken, met de meest waardevolle apparaten én de kluis onder hun arm. Armenië stond er alleen voor. In het hele land kwamen fabrieken en bedrijven abrupt tot stilstand. De Cascade werd nooit meer afgebouwd.

Complottheorie

'Gorbatsjov. Iedereen haat hem. Hij heeft ons gewoon van de hand gedaan.' Gyana's ogen spuwen vuur. In de hal van het majestueuze operagebouw Spondiarian had ze me aangesproken. Terwijl de klanken van het Armeens Staatskoor nog in onze oren nagalmen, zoeken we een plekje op een terrasje, ver van de onvermijdelijke geluidsbox die hard en continu zijn muzak uitstort over de bezoekers. Gyana doceert Engels aan de universiteit. Haar salaris is net voldoende om in leven te blijven, klaagt ze. Hoeveel ze verdient wil ze niet zeggen, daarvoor is ze te trots. Liever vertelt ze over het culturele leven in de hoofdstad; met vrijkaartjes en speciale uitnodigingen weet ze nog menige operavoorstelling te bezoeken. Of over haar opleiding ('Ik spreek Armeens, Russisch, Engels en Duits') en de vele reizen die ze maakte. 'Leningrad is de mooiste stad van de wereld.' Nee, Amsterdam heeft ze nooit gezien, maar in Engeland is ze

J.C. TURDAPANOS PICTURES

Chatsjkars: *Honderdduizenden fraai uitgesneden kruisstenen tellt het land*

wel geweest, als studente. Liep er de hele dag een KGB'er achter haar aan.

Natuurlijk, het gebrek aan vrijheid in de Sovjet-Unie was wel vervelend. Daar verlangt ze niet naar terug. Maar de armoede, de onzekerheid en de verloederende moraal ('zo materialistisch, zo zelfzuchtig, zo Amerikaans'), die roepen nostalgische gevoelens voor het boeren- en arbeidersparadijs op.

Gyana Asarian heeft zo haar eigen manier ontwikkeld om de heftige ontwikkelingen van het afgelopen decennium te verwerken. Zij gelooft in een complottheorie. 'Het Westen heeft Gorbatsjov fors betaald om de Sovjet-Unie in elkaar te laten storten. Daar is hij heel rijk van geworden.'

Nu is ze niet meer te stuiten. 'De aardbeving die in 1988 Noord-Armenië verwoestte, was ook het werk van Gorbatsjov. Wist jij dat niet? Het heeft in alle kranten gestaan. Eind jaren tachtig kwam hier de Karabach-beweging op, die pleitte voor aansluiting van Nagorno-Karabach bij Armenië. De sovjets waren daar niet blij mee, dus toen hebben ze, om ons te waarschuwen, de aarde laten trillen. Natuur-

lijk kunnen ze dat; als ze naar de maan kunnen vliegen... Het is alleen wat uit de hand gelopen. Achteraf schijnt Gorbatsjov zijn medewerkers op hun donder te hebben gegeven. Zo hard had nou ook weer niet hoeven.'

Ik denk aan de 25 duizend mensen die bij de ramp omkwamen, maar Gyana draaft alweer door. 'En onlangs die aardbeving in Turkije, dat was ook het werk van de Russen. Die ramp viel wel heel toevallig precies samen met de opstand in Dagestan. De Turken zijn bondgenoten van de islamisten in Tsjetsjenië en Dagestan. Dus heeft Rusland Turkije gewaarschuwd.'

Sensationele verhalen

Gyana is niet gek, legt Hratch Tchilingirian me een paar dagen later uit, terwijl we wandelen door Etchmiadzin, het Vaticaan van Armenië. Hier zetelt de 'katholikos aller Armeniërs', de geestelijk leider van de nationale kerk. In dit rustieke stadje, met zijn seminaries en een eenvoudige maar fraaie kathedraal, komt het gesprek haast vanzelf op geloof. Tchilingirian is hoofdredacteur van *ATM*, een Engelstalig blad voor Armeniërs in diaspora. Aan de London School of Economics werkt hij bovendien aan een dissertatie over de Kaukasus. 'In deze samenleving gonst het van de geruchten. Zo gaat bijvoorbeeld het verhaal dat iedere maand vijfduizend Armeniërs het land verlaten om elders hun geluk te zoeken. Dat cijfer kan niet kloppen. Armenië telt slechts drie miljoen inwoners. Ik krijg dat cijfer dan ook bij geen officiële instantie bevestigd, maar de mensen op straat geloven het.'

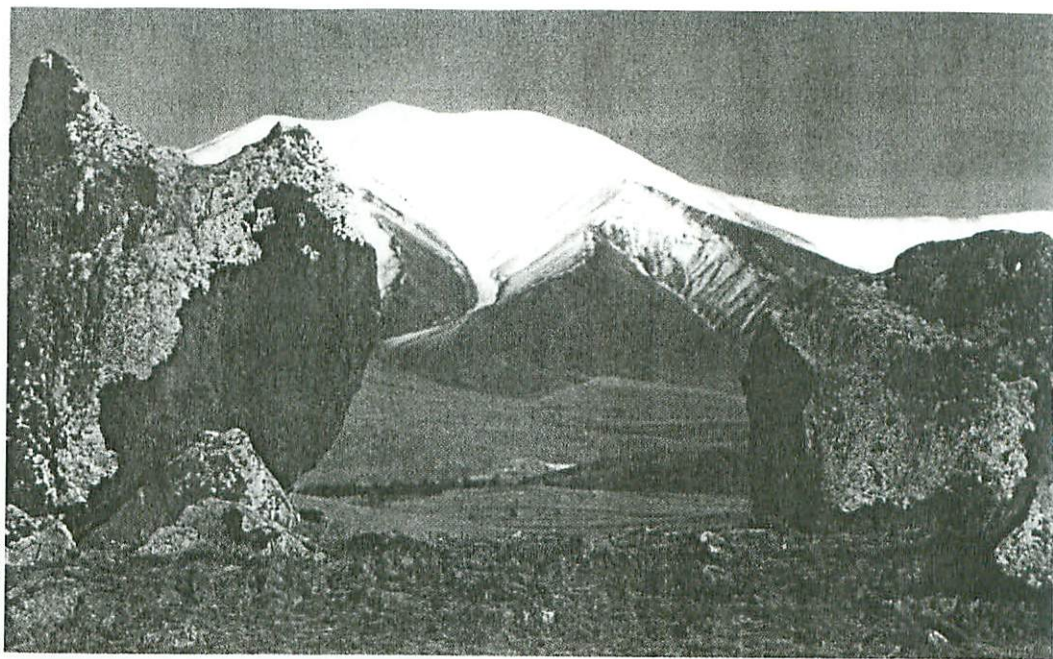
Dat heeft te maken met de beroerde kwaliteit van de pers, die het ene onverantwoordelijke maar sensationele verhaal na het andere publiceert. Maar het komt vooral door de onzekerheid waarin de mensen leven, aldus Tchilingirian. 'Ze zijn in de war en zoeken

houvast. Dat maakt hen bevattelijk voor ieder enigszins wervend verhaal. Ze lopen achter religieuze sekten aan, van Mormonen tot Hare Krishna,' zegt hij, terwijl we een kaarsje opsteken in de ruim vijftien eeuwen oude kathedraal van Etchmiadzin. 'Of ze construeren hun eigen werkelijkheid met bijbehorende complottheorieën.'

De klap moet ook erg groot geweest zijn, na zeventig jaar 'vadertje staat zorgt voor alles'. Tijdens de Sovjet-Unie ging het Armenië redelijk goed. Er was werk – de sovjets introduceerden de zware industrie –, het onderwijs stond op hoog niveau en iedereen had zijn natje en droogje. Na 1991 viel dit allemaal weg. En alsof het nog niet erg genoeg was stortte het land zich in een bloedige oorlog om Nagorno Karabach, een Armeense enclave in buurland Azerbeidzjan. De Azeri's en hun Turkse bondgenoten sloten de grenzen en draaiden de gaskraan dicht. Twee lange en extreem koude winters moesten de Armeniërs het stellen zonder elektriciteit en verwarming. Sinds 1994 is er een wapenstilstand in

Karabach, maar de economische blokkade duurt voort.

Het land probeert wat geld los te peuten bij internationale financiers, maar dat betekent privatiseren. Zo ging de tot ver buiten de landsgrenzen beroemde cognacfabriek – genaamd Ararat, zoals alles van waarde in dit land – vorig jaar over in Franse handen. Pernod Ricard hoefde er slechts 100 miljoen dollar voor te betalen. Een

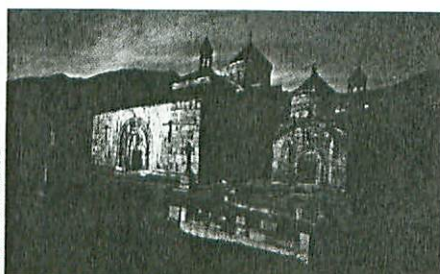

Armenië: Land vol bergketens en groene valleien

'De aardbeving was het werk van Gorbatsjov'

ZAVEN KHACHIKIAN

S. RAHIMANOVJAN

ZAVEN KHACHIKIAN

DAVID ORRIFANGS PICTURES

De berg Ararat: *Symbol van het verloren land*

schijntje, ongeveer de waarde van de hoeveelheid cognac die in de fabriek lag opgeslagen, berekenden internationale experts later. De rest kregen de Fransen er gratis bij. Een schande, vinden de Armeniërs deze uitverkoop van een van hun nationale instituten. Maar de regering had weinig keus. Het IMF eist privatisering en het land is bankroet.

Op de pof

Hogere politiek, maar soms wordt een abstract begrip als privatisering opeens heel concreet. In Vanadzor bijvoorbeeld, een stad in het noorden van Armenië. De aardbeving van 1988 hield hier huis. Overal zijn de sporen nog zichtbaar. Duzenden mensen wonen nog steeds in de containers waarmee tien jaar geleden de hulpgoederen werden aangevoerd. In een vervelozige bouwkeet staat Rosa Ghazarian achter een houten toonbank. Tot voor een paar maanden werkte ze als apotheker in overheidsdienst. Maar de privatiseringsgolf heeft nu ook de gezondheidszorg bereikt, dus werd ze ontslagen. Ghazarian leende 500 dollar bij een door de ontwikkelingsorganisatie Oxfam gesteunde vereniging en werd kleine zelfstandige. Hoe klein toont de inhoud van de vitrine in haar apotheek: een paar pakjes pijnstillers en twee condooms.

Een moeder met een kind op de arm komt binnen en overhandigt wat bankbiljetten. Een nabetaaling, want de meeste mensen ko-

schrijven – aantrekkelijk land. Cultuur is het sleutelwoord. Cultuur, en het besef deel uit te maken van een rijke culturele traditie, smeedt dit gemaltraiterde volk aaneen. Dit komt het sterkst tot uitdrukking in het Matenadaran, een robuust gebouw bovenop een heuvel in Jerevan. Hier wordt de rijkdom van wat waarschijnlijk Armenië's grootste cultuurschat is tentoongesteld: de taal. Veertienduizend manuscripten liggen er opgeslagen, de oudste uit de vijfde eeuw na Christus. Toen ontwierp de priester Mesrop Mashtot een eigen, Armeens alfabet, dat tot op de dag van vandaag wordt gebruikt.

Het Matenadaran is geen uitzondering in een verder troosteloze stad. Wie door Jerevan wandelt, stuit om de paar minuten op een museum, galerie, concert- of theaterzaal. Illustratief voor het belang dat de Armeniërs aan cultuur hechten is het eerbetoon dat de cineast Sergei Paradjanov ten deel viel toen hij in 1990 overleed. Terwijl de bevolking, verstoken van elektriciteit en gas, de marxistische standaardwerken in de kachel propte om nog enigszins warm te blijven, werd voor de internationaal vermaarde cineast een eigen museum ingericht. Met veel liefde en humor. Want Paradjanovs surrealistische collages werken op de lachspieren, zo blijkt bij een bezoek.

Natuurlijk is kunst, zoals in iedere samenleving, ook in Armenië in eerste instantie het domein van de rijken. De nieuwe rijken in dit

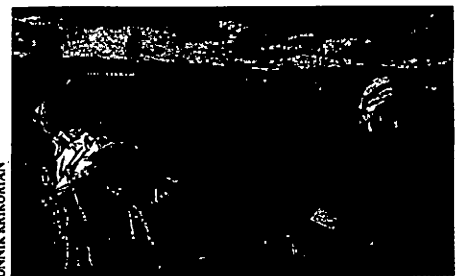
'Paradjanovs surrealistische collages werken op de lachspieren'

ONNIK KRIBORIAN

ZAVEN KACHIKIAN

ONNIK KRIBORIAN

geval, de gelukkigen van de privatiseringsgolf. Maar de armen - zo'n 80 procent van de bevolking leeft onder de armoedegrens - accepteren de keuze om de cultuurschatten op niveau te houden, zo wordt mij van verschillende kanten verzekerd. 'Trots wijzen de Armeniërs op de hongervinters van 1991 en '92 toen het Filharmonisch Orkest, met winterjassen aan, bleef doórspelen en volle zalen trok. Oké, met z'n allen in één ruimte de avond doorbrengen was aangenaam, dan thuis alleen liggen rillen onder de dekens. Maar het was ook een uitdaging van saamhorigheid: 'Ons krijgen ze er niet onder'.

Henry Igtian, directeur van het Kindermuseum, waar honderden kinderteekeningen uit vrijwel elk land van de wereld tentoongesteld zijn: 'Door de eeuwen heen hebben we lange periodes zonder eigen staat geleefd. Maar we bouwden altijd culturele monumenten, ook in moeilijke tijden. Cultuur is dan ook, naast religie, altijd het bindende element van dit volk geweest. Dat geeft niet zomaar op'. De economische crisis maakt echter wel dat het ook voor museumdirecteuren behelpen is. In de Nationale Galerie - vier verdiepingen westerse, Russische en Armeense schilderkunst - staan tijdens de smoorhete zomers emmerjes water onder de meesleuwerken van Rubens en Kandinsky. De steekkers van de luchtbevochtigingsapparatuur hangen slap naast het stopcontact.

Storziën

Hoe moet het verder met dit kleine, door vijanden ingesloten land, zonder noemenswaardige bronnen van inkomsten? Het conflict rond Karabach is nog steeds niet opgelost en corruptie politici vormen een continue bedreiging voor de broze democratie. Hrach Tchilingirian heeft zijn hoop gevestigd op de volgende generatie, de jongeren die nu opgroeien zonder sovjelbagage:

Arthur Vazpétian is een voorbode van die generatie. Als werkloos ingenieur, afgestudeerd aan de Polytechnische Universiteit, kreeg hij in 1992 een baan als schoonmaker op de Amerikaanse ambassade. 'Ik moest per dag zestig kleden stofzuigen en sprak geen woord Engels. Door met de mensen te praten heb ik de taal geleerd. Na eerst nog een tijdje als elektricien gewerkt te hebben is hij nu accountant op de ambassade. Daarnaast heeft hij met twee vrienden een bedrijfje opgezet waar houten speelgoed wordt gemaakt. 'Dat idee heb ik opgedaan toen ik in Duitsland was, op cursus. En alsot het nog niet genoeg is werkt hij ook nog in het bedrijf van zijn moeder, waar computer- en taalcursussen worden gegeven. Al met al heeft Arthur Vazpétian nu een aardig inkomen. 's Zondags rijdt hij met zijn vrouw en twee kinderen naar het bergmeer van Sevan - 'de mooiste plek op aarde' - en is domweg gelukkig.

Maar Arthur's rijkdom is niets vergelijkbaar bij die van sommige

ZAVEN MIACHINIAN

ZAVEN MIACHINIAN

door de eeuwen heen hebben kunnen overleven.' mensen elkaar nog helpen. Dat heeft gemaakt dat de Armeniërs het vervelend. Maar het belangrijkste is dat in deze samenleving een oorlog om Karabach? 'Och, als het gebeurt gebeurt het en dan is 'Is hij niet bang voor politieke strubbelingen en missschieten weer en mijn kinderen straks zullen het weer anders doen dan ik.'

Veranderen, geleidelijk. 'Ik doe het al weer anders dan mijn moeder. Lastingen zou betalen, legde ik er geld op toe.' Maar het zal allemaal het idiole belastingenselsel. Als ik voor mijn eigen bedrijf alle be- Corruptie is de grootste pest van dit land, vindt Arthur dan ook. En omdat hun vader iets hooges in de communistische bureaucratie was. van zijn studiegenoten, die in Mercedessen door de stad scheuren

Religie: Met cultuur het bindende element van de Armeniërs

MAKROBICHAK